

Mehir Konusu Özelinde Hanefî Fırû Literatürünün Gelişimi

Fatmanur KESKİN KARAOSMAN | <https://orcid.org/0000-0002-1194-0247>

Arş. Gör. | Sorumlu Yazar | fatmanur.keskin@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/0468j1635>

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kiraat İlmi | Rize, Türkiye

İlyas YILDIRIM | <https://orcid.org/0000-0003-3684-0338>

Doç. Dr. | Yazar | ilyas.yildirim@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi | <https://ror.org/0468j1635>

İslam Hukuku | Rize, Türkiye

Öz

Bir ilim dalına ait eserlerin tarihsel süreçteki gelişim ve dönüşümlerinin incelenmesi, o ilim dalına ait literatürün serüvenini kapsamlı bir bakış açısıyla ortaya koymakla beraber ilgili ilmin gelişimine dair ipuçları sunmaktır. Ebû Hanîfe'nin mezhebin önde gelen alimleriyle oluşturduğu ilim halkasında konu edinilen meseleler ve tartışılan mevzuların kaleme alınması ile başlayan Hanefî fırû literatürünün de bu bağlamda incelenmesi önemlidir. Bu şekildeki bir inceleme, söz konusu literatürün oluşumuna dair tespitlere imkân tanımakta, bununla beraber Hanefî fıkıh birikiminin oluşum sürecini yansıtan izlere ışık tutmaktadır. Bu çalışmada ilgili literatürün gelişiminin incelenmesi ve varsa literatürdeki değişimlerin tespiti amaçlanmaktadır. Çalışmanın kapsam itibarıyla tüm fırû meselelerini kuşatması mümkün olmadığı için yalnızca eserlerin kitabı'n-nikâh bahislerinde ele alınan mehir konusu incelenmiştir. Benzer şekilde Hanefî fırû literatürünün tamamının incelenmesi araştırmanın kapsamını oldukça arttıracığı için eser sayısı beş ile sınırlandırılmıştır. Bu kapsamda Şeybânî'ye ait hicrî ikinci yüzyıl tarihli *el-Asl*, dördüncü yüzyılda Cessâs tarafından oluşturulan *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, beşinci yüzyılda Serahsî'nin dikte ettirmek suretiyle meydana getirdiği *el-Mesbût* ve altıncı yüzyılda Kâsânî tarafından kaleme alınan *Bedâiu's-sanâi* ile son dönem literatürünün örneklerinden biri olması itibarıyla İbn Âbidîn'in hicrî on üçüncü yüzyılda kaleme aldığı *Reddül-muhtâr* isimli eseri kaynak olarak belirlenmiştir. Çalışmada doküman analizi yöntemi benimsenmiştir. Eserlerin genel üslubu, eserlerde terimlerin kullanımı, kaynakların kullanımı, meselelerin temellendirilmesi ve kullanılan deliller, ihtilaflara yer verme ve müellifler arasındaki görüş farklılıkları şeklinde beş farklı tema belirlenerek ilgili eserler mehir bahisleri üzerinden incelenmiştir. Veri analizinde betimleyici analiz kullanılmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında eserlerden elde edilen veriler önceden belirlenen temalar altında ortaya konmuştur. Ardından söz konusu veriler tartışılmıştır. Çalışmanın bulguları değerlendirildiğinde incelenen eserlerin her birinin oluşturuldukları dönemin ihtiyaçlarından etkilendiği, bu etkinin de eserlerdeki üsluba yansıdığı söylenebilir. İlk dönem eserlerinde tedvinin hedeflenmesi neticesinde ortaya çıkan üslup ile sonraki dönemlerde ta'lil, tenkid, tertip ve tasnife yönelimden kaynaklı olarak üslubun farklılaştığı görülmüştür. Kavramların ifadesinde de tarihi sürecin izleri gözlenmiş, başlangıçta birkaç kelime ile ifade edilen mefhumların zamanla terim haline geldiği tespit edilmiştir. Yine şahıslara yönelik referansların yerini eserlere yapılan atıflara bıraktığı bir süreç söz konusudur. Hanefî fıkıhının meseleci niteliği beş eserde de kendisini göstermektedir. Mehir konusu altında incelenen temel meselelerin hükümleri noktasında bir değişim gözlenmemiştir. Bununla beraber meselelerin geriye dönük okuması yapılırken hükümlerin ta'lil ve tenkidinde müellifler arasında farklılaşmaların bulunduğu ifade edilebilir. Bu farklılaşmalar, ihtilaf konu meselelerde mezhep içerisinde yer alan farklı bir görüşü tercih şeklinde de görülmektedir. Ayrıca zamanın değişimi ile farklı maslahatların ortaya çıkması örneğinde olduğu gibi dönemin gerektirdiği meşru değişimler de ihtilaf olarak eserlere yansımaktadır. Bu durumun, mezhep fakiherinin hükümlerde ve uygulamalarında tespit ettikleri boşluklarda faaliyetlerde bulunarak mezhebin güncel kalmasına ve günümüzde dahi uygulanabilirliğine hizmet ettiklerinin bir göstergesi olduğu ifade edilebilir. Buna rağmen mezhepte yer alan görüşler içerisinde kalmaları ve bu çerçevede tasarrufla bulunmaları onların taassuplarından değil, hukukta istikrarın sağlanmasına yönelik tercihlerinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışma neticesinde Hanefî fırû fıkıh literatürünün tarihi süreçteki gelişimine dair bir kesit sunulacak fırû fıkıh geleneğe bağlı ama aynı zamanda değişimlere açık bir şekilde ilerleyen dinamik bir yapıya sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Hanefî Mezhebi, Fırû Fıkıh, Fırû Fıkıh Literatürü, Mehir.

Atıf Bilgisi

Keskin Karaosman, Fatmanur – Yıldırım, İlyas . “Mehir Konusu Özelinde Hanefî Fırû Literatürünün Gelişimi”. *Rize İlahiyat Dergisi* 28 (Nisan 2025), 65-80.

<https://doi.org/10.32950/rid.1610140>

Yayın Bilgileri

Türü	Araştırma Makalesi	Değerlendirme: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Süreç Bilgileri	Geliş Tarihi: 30.12.2024	Kabul Tarihi: 11.03.2025
		Yayın Tarihi: 20.04.2025
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale, 2022 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda Doç. Dr. İlyas Yıldırım'ın danışmanlığında tamamlanan “Hanefî fırû literatürünün tarihi süreçteki gelişimi (Mehir konusu özelinde)” isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.	
Etik Kurul İzni	Bu çalışma etik kurul izni gerektirmemektedir.	
Yazar Katkı Düzeyleri	Sorumlu yazar (FKK) %60, yazar (İY) %40.	
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate	Etik Bildirim: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.	
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.	
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.	

Dizinlenme Bilgisi

The Development of Hanafi Furu Literature Specific to the Issue of Mahr

Fatmanur KESKİN KARAOSMAN | <https://orcid.org/0000-0002-1194-0247>

Res. Asst. | Corresponding Author | fatmanur.keskin@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/0468j1635>

Qur'anic Reading and Qiraat | Rize, Türkiye

İlyas YILDIRIM | <https://orcid.org/0000-0003-3684-0338>

Assoc. Prof. | Author | ilyas.yildirim@erdogan.edu.tr

Recep Tayyip Erdoğan University | <https://ror.org/0468j1635>

Islamic Law | Rize, Türkiye

Abstract

Examining the development and transformation of the works of a branch of science in the historical process reveals the adventure of the literature of that branch of science from a comprehensive perspective and provides clues about the development of the related science. In this context, it is important to examine the Hanafi furu literature, which began with the writing of the issues and topics discussed in the circle of knowledge formed by Abū Hanifa with the leading scholars of the sect. Such an analysis provides information about the formation of this literature and reflects the process of the formation of Hanafi fiqh scholarship. This study aims to examine the development of the relevant literature and to identify changes, if any, in the literature. In terms of its scope, the study cannot cover all furu issues, and only the issue of mahr have been analyzed. Similarly, the number of works has been limited to five since analyzing the entire Hanafi furu literature would increase the scope of the study. In this context, the second century work *al-Asl*, the fourth century work *Sharḥ al-Mukhtasari al-Tahāwī*, the fifth century work *al-Mabsūt*, the sixth century work *al-Bada'i al-sanā'i*, and *Redd al-Muhtār* as one of the examples of the recent literature were determined as sources. Document analysis method was adopted in the study. Five different themes such as the general style of the works, the use of terms in the works, the use of sources, the justification of the issues and the evidence used, and the inclusion of disputes and the differences of opinion between the authors were identified and the relevant works were analyzed through the mentions of mahr. Descriptive analysis was used in data analysis. In the first stage of the research, the data obtained from the works were presented under predetermined themes. Then, these data were discussed. When the findings of the study are evaluated, it can be said that each of the works was influenced by the needs of the period in which they were created, and this influence affected the style of the works. Traces of the historical process were also observed in the expression of concepts, and it was determined that concepts that were initially expressed with a few words became terms over time. Again, there is a process in which references to individuals are replaced by references to works. The issue-oriented character of Hanafi fiqh is evident in all five works. No change has been observed in the rulings of the main issues analyzed under the subject of mahr. However, it can be stated that there are differences among the authors in the ta'lil and criticism of the rulings. These differentiations are also seen in the form of preferring a different view within the sect on the issues subject to dispute. In addition, legitimate changes required by the period can also manifest themselves as disputes. This is an indication that the sect's scholars have served to keep the sect up to date and applicable even today by acting on the gaps they have identified in the rulings and practices. Nevertheless, the fact that they stayed within the views of the sect and acted within this framework is not due to their fanaticism, but to their preferences to ensure stability in the law. As a result of this study, a cross-section of the development of Hanafi fiqh literature in the historical process has been presented and it has been determined that fiqh has a dynamic structure that is dependent on tradition but at the same time progresses in a way that is open to changes.

Keywords

Islamic Law, Hanafi Madhab, Furu Fiqh, Furu Fiqh Literature, Mahr.

Citation

Keskin Karaosman, Fatmanur – Yıldırım, İlyas. "The Development of Hanafi Furu Literature Specific to the Issue of Mahr". *Rize Theology Journal* 28 (April 2025), 65-80.

<https://doi.org/10.32950/rid.1610140>

Publication Information

Type	Research Article	Peer-Review: Double anonymized - Two External	
Process Information	Date of Submission: 30.12.2024	Date of Acceptance: 11.03.2025	Date of Publication: 20.04.2025
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited. This article is derived from his master thesis entitled “The Development of Hanafi Furu Literature (Specific to the Issue of Mahr)”, completed under the supervision of Assoc. Prof. İlyas Yıldırım in 2022 at Recep Tayyip Erdoğan University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Islamic Law Division.		
Ethics Committee Approval	Ethics committee approval is not required for this study.		
Plagiarism Checks	Yes – iThenticate	Complaints: ilahiyatdergi@erdogan.edu.tr	
Auth. Contribution Rates	Corresponding author (FKK) %60 , author (İY) %40.		
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.		
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.		
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.		

Abstracting and Indexes

Giriş

Hanefî mezhebine ait fırû literatürü başlangıcı Ebû Hanîfe ve talebelerinin fıkıh meclisinde müzakere edilen meselelere ve yine bu mecliste tespit edilen hükümlere dayanmaktadır. Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) öğrencilerinin ilgili meseleleri yazıya geçirmesi ve bunların sonraki nesillere aktarımı, söz konusu literatürü meydana getirmiştir.¹ Hanefî fırû literatürünün tarihsel gelişiminin ortaya konması eserler üzerinde tarihi sürecin etkilerini izlemek açısından önemlidir. Eserlerin üslup özellikleri ve konu içeriklerindeki devamlılık veya farklılıkların tespiti, literatür hakkında bütüncül bir bakış açısına ulaşabilmeyi sağlamaktadır. Bu çalışmanın amacı da fıkıhın geçmişte tutunarak ilerleyen dinamik yapısını ortaya koyabilmektir.

Literatürde söz konusu izleri sürebilmek adına belirli bir konu ve eserler üzerine yoğunlaşmak, araştırmanın kapsamı açısından kaçınılmazdır. Bu nedenle muamelât bahisleri arasında, kitâbu'n-nikâh bölümlerinde yer alan mehir konusu tercih edilmiştir. Mehir başlığı kapsamında mehrin tanımı, hikmeti, miktarı, çeşitleri, sahibi, konusu, mehrin şart ile belirlenmesi hususu, mehri gerektiren sebepler ve mehrin edası meseleleri, mehrin arttırılması ya da eksiltilmesi, mehrde ziyade ya da noksanlık meydana gelmesi durumları, taraflar arasında mehrle ilgili meydana gelen anlaşmazlıklara dair hükümler ve mehrle alakalı diğer pek çok mesele incelenmiştir. Nitel desendeki bu çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmış ve farklı yüzyıllardan beş eser incelenmiştir. Zahirürrivâye eserlerinden olması itibarıyla Şeybânî (ö. 189/805) tarafından imla ettirilen *el-Asl*, Cessâs'ın (ö. 370/981) Hanefî mezhebinde öne çıkan *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* isimli şerhi, Serahsî'nin (ö. 483/1090?) *el-Mebsût*'u, Kâsânî'nin (ö. 587/1191) *Bedâiü's-sanâi* isimli eseri ve son dönem literatürünün örneklerinden biri olması itibarıyla İbn Âbidîn'in (ö. 1252/1836) *Reddü'l-muhtâr* isimli hâşiyesi tercih edilmiştir. Analiz sürecinde, incelenen konu temalara ayrılarak bu temalar üzerinden çözümleme yapılmıştır. İçerik ve üslup özellikleri betimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Eserlerin genel üslubu, terim ve kaynakların kullanımı, meselelerin temellendirilmesi ve kullanılan deliller, ihtilaflara yer verme ve müellifler arasındaki görüş farklılıkları şeklinde belirlenen beş tema üzerinden tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Çalışmaya dair literatür değerlendirmesi yapıldığında ilgili konuda aynı amaç doğrultusunda oluşturulmuş yüksek lisans tezlerinin bulunduğu görülmektedir.² Bunların yanı sıra Hanefî fırû metinlerinde belirli bir konunun tarihi süreçteki gelişimini ele alması itibarıyla Said Nuri Akgündüz'ün "Hanefî Fırû' Metinlerinde Ta'zîr Bahsinin Gelişimi" isimli makalesi burada zikredilmelidir.³ Ancak söz konusu çalışma, yalnızca konunun içeriğindeki gelişim ve değişime odaklanmış olup kapsam açısından sınırlılıklara sahiptir. Ayrıca bu makale kapsamındaki eserlerden bazılarını ikili olarak mukayese eden çokça araştırma bulunmakla birlikte tarihsel perspektifi doğrudan hedeflememeleri itibarı ile bu araştırma ile farklılaşmaktadırlar. Bu doğrultuda çalışmamızın, eserlerin üslubunu yansıtan temalar üzerinden değerlendirmelerde bulunarak tarihsel bir perspektif sunması onu özgün kılan yönüdür.

1. Eserlerin Genel Üslubu

Bir eserin genel üslubundan söz edildiğinde o eserin yazılış amaçları doğrultusunda şekillenen telif yöntemi ve sistematığı aklı gelmektedir. Müellifin tercihini yansıtan bu özellikler, esere karakteristiğini kazandıran başat unsurlardır. Bu tercihler, müelliflerin yaşadıkları dönemin ihtiyaç ve şartları doğrultusunda şekillenmektedir. Eserlerin oluşturuldukları dönemin fikhî birikiminin literatürden beklentisi de müelliflerin tercihlerini etkileyen bir diğer unsur olarak zikredilebilir. Bu etkilerin tespiti, ilgili literatürdeki izlerini sürmekle mümkün olabilecektir.

Hanefî mezhebinin kurucu imamları arasında yer alan Şeybânî, kendisini Ebû Hanîfe'nin fıkıhını tasnife adanmış, *el-Asl*'i fıkıh taliplerine bu ilmi öğretmek ve fıkıhın öğrenimi kolaylaştırmak amacıyla imla ettirmiştir.⁴ Eserinde benimsediği soru-cevap üslubu, lafızlarındaki sadelik, sık sık tekrarlara yer vermesi onun fıkıh öğretmeye yönelik bu hedefini yansıtır niteliktedir.⁵ Bunun yanı sıra eserin, telif olmakla beraber dikte etmek suretiyle oluşturulmuş olması Şeybânî'nin şahsi kanaatlerinin yer yer üçüncü şahıstan aktarımı sonucunu doğurmuştur.⁶ Aktarımını amaçladığı fikhî birikimin teşekkülünde aktif rol oynayan Şeybânî'nin ihtilaflı meselelerde kanaatini bu üslupla dahi olsa sık sık dile getirdiği görülmektedir.

¹ Ali Bardakoğlu - Ahmet Özel, "Hanefî Mezhebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 16/1-27.

² Fatmanur Keskin (Karaosman), *Hanefî Fırû Literatürünün Tarihi Süreçteki Gelişimi (Mehir Konusu Özelinde)* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022); Ayrıca bk. Sümeyye Aydın, *Havâle Konusunun Hanefî Fırû Literatüründeki Gelişimi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023).

³ Said Nuri Akgündüz, "Hanefî Fırû' Metinlerinde Ta'zîr Bahsinin Gelişimi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/29 (2014), 47-68.

⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1414), 1/3.

⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1/3; Mehmet Boynukalın, "Mukaddime", *el-Asl*, mlf. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433), 106-111.

⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, nşr. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433), 10/248.

Eserde temel mevzularda bir tasnife gidildiği görülse de alt konularda dağınıklık ve tekrar göze çarpmaktadır. Konu başlangıçlarında incelenecek içerik hakkında bir bilgilendirme ya da temel kavramların açıklanması şeklinde bir üslup benimsenmemiştir.⁷ Mehir konusu özelinde incelendiğinde konunun eserde iki farklı yerde zikredildiği görülmektedir. Mehrin alt meselelerine bakıldığında ise mehirde noksanlık oluşması vb. mevzuların hemen hemen her başlık altında parça parça zikredilişi, mehrin asgari sınırına dair hükmün tekrarı, mut'a ile alakalı hükmün farklı yerlerde birbirini tamamlar nitelikte ele alınması örnekleri eserin bu üslubunu yansıtır niteliktedir.⁸ Bazı mevzuların detaylandırılması bazılarının ise yalnızca hükmünün zikredilmesi ile yetinilmesinin de bu özelliğin bir sonucu olduğu söylenebilir.⁹

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de Cessâs, Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtasar*'ında yer verilen fûrû fıkıh konularını usul dayanaklarını ortaya koymak suretiyle şerh etmeyi hedefler.¹⁰ Cessâs, çoğunlukla mezhepte yaygın görüşler üzerinden açıklamalara gitmektedir. Ancak bu durum, onun şahsi kanaatlerini eserine yansıtmadığı anlamına gelmez. Zira onun, Tahâvî'nin eserinde yanıldığını düşündüğü konularda bunu şerhte ifade etmesi ve diğer mezheplerin görüşleri karşısında Hanefî mezhebinin görüşünü temellendirirken kendi tespitlerini ortaya koyması bunun göstergesidir.¹¹

Cessâs, mehir konusunu tek başlıkta incelemekte ancak *el-Asl*'da da olduğu gibi konuya başlarken temas edilecek meseleleri zikretmemekte ve konu içerisinde geçecek temel kavramları açıklamamaktadır.¹² Meselelere tekrarlı olarak yer vermeyen Cessâs, aynı başlık altında toplanabilecek çeşitli meselelerle alakalı hükümleri konu içerisinde dağınık bir şekilde işlemektedir. Mehir konusu incelendiğinde mevzunun sonunda nikah akdinin mâli sonuçlarından biri olan nafaka ile alakalı hükümlere yer verilmiş olması bunun belirgin bir örneğidir.¹³ Ancak *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, bir şerh olması itibarıyla şârihin tertibinden çok müellifin tertibinin izlerini taşımaktadır. Şârih, eserin tertibine müdahale etmemiştir. Eserde bazı konuların diğerlerinden daha detaylı incelenmesi ise hem müellifin hem de şârihin tercihini yansıtmakta, bu özelliği itibarıyla eser *el-Asl* ile benzerlik göstermektedir.¹⁴

Serahsî, Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *Muhtasaru'l-kâfî*'sini şerh etmekteki amacını ifade ederken genelde ilme, özelde fıkıh ilmine yönelimlerdeki azalmaya ve hatalı yaklaşımlara vurgu yapmaktadır.¹⁵ Fıkıhî meselelerde güvenilir görüşlere yer vermeyi hedefleyen Serahsî, mevzuları mezhepte yaygın olan görüşler üzerinden izah etmektedir.¹⁶ Bununla beraber tamamen pasif bir tavır da sergilememektedir. Öyle ki görüşler arasında yer yer tercihte bulunmakta ve yine müellifin hatasını tespit ettiğinde bunu da belirtmekten geri durmamaktadır. Örneğin zifaktan önce gerçekleşen talâkta iki görüş arasından mehr-i müsem mânın yalnızca yarısının düşeceğine dair görüşü tercih etmektedir.¹⁷ Yine mehir kadının elindeyken yabancı birinin fiiliyle mehirde noksanlık oluşması mevzusunda bu noksanlığın talâktan önce ya da sonra gerçekleşmesini aynı hükme bağlayan Hakîm eş-Şehîd'in yanıldığını belirtmektedir.¹⁸

Mehir konusu, Serahsî'nin eserinde de iki farklı başlıkta ele alınmaktadır. İncelenecek meselelerin ya da temel kavramların konu başlangıcında zikredilmediği görülmektedir.¹⁹ Şerh olması itibarıyla konuların ele alınışında müellifin tertibi takip edilmektedir. *Muhtasaru'l-kâfî*'de müellif, zâhirürrivayedeki tekrarları azaltmayı ve bunları bir tertibe sokmayı hedeflemiştir.²⁰ Bu nedenle *el-Mebsût*'ta tekrarların *el-Asl*'a oranla azaldığı görülür. Örneğin *el-Asl*'dan farklı olarak mut'a bahsinde farklı konulara geçilmemektedir.²¹ Bununla beraber tekrarların tamamen azaldığı da söylenemez.²² Bazı konuların diğerlerinden daha detaylı incelenmesi özelliği bu eserde de devam etmektedir.²³

⁷ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/435; 10/227.

⁸ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/435-446; 10/229-232, 235-250.

⁹ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/439-440; 10/228, 237-241.

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, nşr. Muhammed İsmetullah b. İnâyetullah, Saîd Muhammed Yahyâ Bekdaş, Muhammed Ubeydullah Han, Zeyneb Fülâte (Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1431), 1/195-196.

¹¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed Tahâvî, *el-Muhtasar*, nşr. Ebü'l-Vefâ Efgânî (Kahire, 1370), 184; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/397-398.

¹² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/397.

¹³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398-404, 417-418, 421, 434, 435.

¹⁴ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/411-412, 414-417.

¹⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1/4.

¹⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 1/4.

¹⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6/63.

¹⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/76.

¹⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62, 6/61.

²⁰ Beşir Gözübenli, "Hâkim eş-Şehîd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 15/195-196.

²¹ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/431-451; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6/61-69.

²² es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/82; 6/62.

²³ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62, 64-67; 6/61.

Klasik Hanefî fûrû literatüründe tertibiyle öne çıkan *Bedâiu's-sanâi'*nin bu niteliği, Kâsânî'nin özellikle üzerinde durduğu bir husustur. Bu ilimden istifadeyi kolaylaştırmanın ancak ustalıklı bir tertiple mümkün olabileceğini ve eserini bu esaslar doğrultusunda oluşturduğunu vurgulamaktadır.²⁴ Onun bu vurgusu, eserini telifteki amacını da yansıtır niteliktedir. Meydana getirdiği eserin hocası Semerkandî'nin (ö. 539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ's*ının bir şerhi mi yoksa bir telif eseri mi olduğu mevzu tartışmalıdır. Ancak şerh ya da telif olması fark etmeksizin üslubuyla mezhep içerisinde hocasının eserinden daha fazla öne çıkmıştır.²⁵ İncelediği meselelerde genellikle mezhebin görüşünü öne çıkarsa da yer yer şahsi kanaatlerini ifade ettiği de görülmektedir. Daha çok ihtilaflı meselelerde tercihlerini öne çıkaran Kâsânî, bunu bazen açıkça ifade etse de genellikle, tercih ettiği görüşü diğerlerinden önce zikretmek suretiyle bu tercihinin ortaya koymaktadır.²⁶

Eser mehir konusu özelinde değerlendirildiğinde bu mevzunun tek bir başlık altında, başlangıcında içerikte işlenecek meseleler zikredilmek suretiyle ele alındığı görülür. Kullanılacak kavramlar için bir izahat yapılmamaktadır.²⁷ Titiz bir sınıflandırmanın gerçekleştirildiği görülen konularda meselelerdeki dağınıklık ve tekrarın önemli ölçüde azaldığı göze çarpmaktadır. Önceki eserlerde detaylı incelenen farklı konular içerisinde kısa kısa değinilen meseleler bir araya getirilerek sınıflandırılmaktadır. Söz konusu eserlerde mehir konusu içerisinde çeşitli yerlerde ele alınan mehrin teekküt sebeplerinin *Bedâiu's-sanâi'*de bir araya getirilmiş olması bunun bir örneğidir.²⁸

Reddû'l-muhtâr, bir hâşiye olarak bu türün niteliklerini taşımaktadır. İbn Âbidîn, mevcut fıkıh birikimini hâşiyesini yaptığı eser üzerinden değerlendirmektedir. Konuları ele alırken yer yer tercih ve görüşlerini belirtmekte, gerektiğinde izahat, ziyade ve tashihe gitmektedir. Bunu yaparken farklı kitaplara ve âlimlere sıklıkla atıf yapmayı ihmal etmemektedir.²⁹ İbn Âbidîn, yapmış olduğu tercihlerle dolaylı olarak şahsi kanaatlerini belirtmekle beraber sıklıkla “قلت” lafzını kullanarak doğrudan açıklamalarda bulunmaktadır.³⁰ Aynı zamanda ihtiyaç duyması halinde müellife ya da şârihe itirazını dile getirdiği de görülmektedir.³¹

Reddû'l-muhtâr'da mehir konusuna başlanırken bu konu içerisinde incelenen meseleler zikredilmemektedir. Eserde kendine özgü bir tertip benimsemeyen İbn Âbidîn, müellif ve şârihin bu husustaki tercihini sürdürmektedir. Bununla beraber bir farklılık olarak konu içerisinde geçecek kavram ve terimlerin izahatını yaptığı ve bu kavramları tartıştığı görülür.³² Eserde yer yer tekrarlara düşmekte, bununla birlikte konunun detaylı incelendiği asıl yerine işaret etmektedir.³³ Hâşiyede bulunduğu mevzuların bir kısmını detaylandırırken bir kısmını kısaca zikretmekle yetinmektedir. Bu noktada konuların izahında bir orantısızlık göze çarpar.³⁴ Ancak hâşiye olması itibarıyla bu durum anlaşılabilir.

2. Terimlerin Kullanımı

Mehir kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de üçür, farîza ve sadûka; hadis-i şerîflerde ise daha çok mehir ve sadâk kelimeleriyle ifade edilmektedir.³⁵ Literatürde ilgili kavramı karşılamak üzere tercih edilen kelimenin daha çok mehir sözcüğü olduğu görülmektedir. Terim haline gelen bu kelimenin yanı sıra sadâk, sadaka, nihle, atıyye, ukr, ecr, alâik, hibâ ve farîza kelimeleriyle de aynı kavrama işaret edilmektedir.

Sadâk kelimesi, doğrudan mehri karşılayan anlamda eserlerin tamamında geçmektedir. Ancak diğer eserlere nazaran *el-Asl*'da daha az zikredilir.³⁶ Nihle kelimesi ise mehir anlamını en-Nisâ 4. ayetten kazanmaktadır. Eserlerde de ilgili ayet zikredilirken ya da bir meseleyle ayet ilişkilendirilirken kullanılmaktadır.³⁷ Sözlük anlamı, “verilen şey”³⁸ olan nihle kelimesinin ayetten

²⁴ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fî Tertibi's-şerâi'* (Dârü'l-kütübü'l-ilmiyye, 1406), 1/1-3.

²⁵ Halit Ünal, “Bedâiu's-sanâi'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/294.

²⁶ Örnek için bk. el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/308.

²⁷ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/274.

²⁸ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/291-295.

²⁹ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr Şerhu Tenviri'l-ebâr*, nşr. Âdil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1415), 1/69-74.

³⁰ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230, 232, 235, 237, 239, 244.

³¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/233.

³² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230.

³³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/233, 242, 249, 255.

³⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/237.

³⁵ Mehmet Âkif Aydın, “Mehir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28/389-391; Abdullah Çolak, *İslam Aile Hukuku* (Çorum: Öncü Basım Yayın, 2017), 154-155.

³⁶ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/228, 239.

³⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasarî'l-Tahâvî*, 4/391; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 3/41; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/274.

³⁸ Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid el-Mutarriżî, *el-Muğrib fî tertibi'l-Mu'rib*, nşr. Mahmûd Fâhûrî-Abdülhamîd Muhtâr (Lübnan: Mektebetu Lübnan Naşirûn, 1999), 246.

kazandığı anlam ise “gönül hoşluğu”dur. Eserler, kelimenin her iki anlamı da göz önünde bulundurularak incelendiğinde bu ifadenin mehir kavramı yerine kullanılmak için aslen tercih edilmediği görülmektedir. Bununla beraber ayetteki anlamının ötesinde mehirle aynı anlama gelen kelimeler arasında zikredilmektedir. İbn Âbidîn de eserinde mehir anlamında kullanılan kelimeleri sıralarken bu sözcüğe yer vermektedir.³⁹

Sözlüklerde “mükellefe farz kılınan şeyin ismi” olarak anlam verilen farîza kavramı,⁴⁰ en-Nisâ 24. ayette “kararlaştırılmış olan” mealiyle mehrin bir sıfatı olarak geçmektedir. *el-Asl, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî, el-Mebsût ve Bedâiu's-sanâi'*de de zikredilen ayet ile ilişkili olarak geçmekte,⁴¹ bağımsız kullanımlarında ise mehir anlamında değil “kararlaştırılmış olma, kararlaştırılan” anlamında kullanıldığı göze çarpmaktadır.⁴² *Reddû'l-Muhtâr*'da doğrudan mehir anlamında zikredilen⁴³ bu kelimenin önceki eserlerde pek çok yerde daha çok sözlük anlamında kullanıldığı görülür. Örneğin *mut'anın Allah'ın kitabından bir farîza olduğu* belirtilirken ve *farz hac* tabirinde farîza kelimesi geçmektedir.⁴⁴

Alâik kelimesi mehre nispetini “أَدْوَا الْعَلَانِي” hadisinden⁴⁵ kazanmaktadır. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de ilgili hadis zikredilirken mehirle ilişkilendirilen⁴⁶ kelime, *Reddû'l-Muhtâr*'da mehre denk gelen bir terim olarak ele alınmaktadır.⁴⁷ Mehriyle alakalı terimlerden ukr kavramı, incelenen eserlerde cariyelerin denklere nispetle hak kazandıkları mehri karşılar.⁴⁸ Aynı zamanda şüphe ile cinsî münasebette bulunulan kadına mehriye denk verilen tazminat manasında da kullanılır.⁴⁹ Ancak mehir başlığı altında hür bir kadının mehrini doğrudan ifade edecek bir anlamda zikredilmemektedir. *Ecr* kelimesi ise en-Nisâ 4/24, 25; el-Ahzâb 33/50; el-Mümtehine 60/10. ayetlerde geçen “أُجُورَهُنَّ” üzerinden mehirle ilişkilendirilmekte ve mehri karşıladığı vurgulanmaktadır.⁵⁰ Bu terim, ücret anlamında farklı akitlerle ilişkili olarak da kullanılmaktadır.⁵¹

Reddû'l-Muhtâr'da mehri karşılayan kavramlar arasında hıbâ, atıyye ve sadaka kelimeleri de zikredilmektedir. Ancak incelenen eserlerde bu sözcüklere mehir konusu içerisinde mehir manasını karşılayacak şekilde yer verilmemektedir.⁵² Bu kelimelerden yalnızca atıyye kelimesi *Bedâiu's-sanâi'*de zikredilir. Ancak doğrudan mehir manasında kullanılmamaktadır.⁵³

Eserlerin tamamı incelendiğinde mehir kelimesinin kullanım olarak diğer ifadelerle nazaran öne çıktığı, sadâk kelimesinin ise onu takip ettiği görülmektedir. Bu iki kavramın öne çıkması nasslardaki kullanımlarında mehirde başka bir anlamı çağrıştırmayışlarından kaynaklanmaktadır. Nihle, farîza, alâik, ukr ve diğer kelimelerin ise hem nasslarda hem de fûrû fıkıh literatüründe farklı anlamlarda sıklıkla kullanılmış olması ve bağlamından bağımsız zikredildiklerinde doğrudan mehri çağrıştırmıyor oluşları bu sözcüklerin mehre denk kullanım oranlarını azaltmıştır.

Belirlenme şekli ve ödenme zamanına göre mehrin çeşitlerini ifade eden kavramlar literatürde zamanla terim haline gelmiştir. Akit esnasında kararlaştırılan mehrin müsemma olarak adlandırıldığı,⁵⁴ mehrin belirlenmemesi ya da geçersiz bir belirlemede bulunulması durumunda mehr-i misil olarak ifade edildiği görülmektedir.⁵⁵ Bu iki kavram karşıladıkları anlam üzerinde terimleşmiştir. Mehrin ödeme zamanı ile ilgili meselelerin ilk dönem eserlerinden itibaren zikredildiği görülmektedir. Ancak

³⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230; Nihle ile ilgili olarak ayrıca bk. Saffet Köse, “Ca'ferilikte Mut'a ve Ona Karşı Sünnî Duruş”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (2008), 86.

⁴⁰ el-Mutarriżî, *el-Muğrib*, 198.

⁴¹ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/437; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/401, 404, 406, 432; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/65, 87; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/274, 290, 291, 295, 297, 298, 299, 302, 303.

⁴² eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/439-440, 441; 10/227, 240, 246; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/413, 421; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/64, 86; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/275.

⁴³ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230, 235, 242, 246.

⁴⁴ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/258; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/82; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/293.

⁴⁵ Ahmed b. el-Hüseyn Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsar*, ts., 10/213; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmiyye, 1424/2003), 7/391; Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *Sünenü'd-Dârekutnî* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424), 4/357.

⁴⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/397.

⁴⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230.

⁴⁸ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/234; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/71, 76, 77, 78.

⁴⁹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/282.

⁵⁰ Örnekler için bk. eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/357; 10/185; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 5/250; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/57, 62; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/230.

⁵¹ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/431; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/65; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/292.

⁵² İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230.

⁵³ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/274-275.

⁵⁴ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/436; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/411; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/69; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/277; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230.

⁵⁵ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/277; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/404; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62; el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/277; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/230.

muaccel ve müeccel kavramları *el-Asl* ve *el-Mebsût*'ta terim olarak zikredilmemekte, mefhum olarak yer almaktadır. İncelenen diğer eserlerde ise bu ifadelerin terim olarak yer aldığı görülmektedir.⁵⁶

Mut'a kavramı, izafe edildiği kelimeye göre farklı anlamlar kazanabilmekle beraber talâka izafe edildiğinde mehrin belirlenmediği nikah akdinde cinsî münasebet gerçekleşmeksizin talâkın vuku bulması durumunda kadına verilecek bir miktar maddi desteği ifade eden bir terim olarak anlam kazanır.⁵⁷ Bu terim, mehir konusu kapsamında ilk dönem eserlerinden itibaren kullanılmaktadır.⁵⁸ Mehre benzerliği nedeniyle genellikle mehir konusu içerisinde zikredilen bu konu, *el-Asl* ve *el-Mebsût*'ta mehirten farklı bir başlıkta incelenmiştir.⁵⁹

3. Kaynakların Kullanımı

Farklı fikhî kaynaklara yapılan atıflar, eserlerde yer verilen fikhî hükümlerin temellendirilmesi noktasındaki bir değişimi yansıtmaları açısından önemlidir. Delillere, şahıslara ve kaynaklara yapılan atıf oranları eserlerin üslubundaki gelişim ve değişime dair ipuçları sunmaktadır. Bu doğrultuda *el-Asl*'in içeriğinde mezhebin üç imamı haricinde farklı şahıslara oldukça az atfa tesadüf edilmektedir. Çeşitli vesilelerle görüşleri zikredilen fukaha, genellikle sahabe ve tabiîn gibi ilk dönem müçtehitleridir.⁶⁰ Geleneğin ilk eserlerinden biri olması hasebiyle başka bir kitaba atıfta bulunulmaması ise tabii bir durumdur.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de şârih, aktardığı rivayetlerin râvileri başta olmak üzere pek çok şahsa atıfta bulunmaktadır. Sahabe ve tabiîn âlimlerinin yanı sıra⁶¹ diğer mezhep imamlarından İmam Mâlik (ö. 179/795) ve İmam Şâfiî'nin (ö. 204/820) görüşlerine, Kerhî (ö. 340/952) gibi eser sahibi olan diğer âlimlere atıflar yer almaktadır. Diğer mezhep fakihlerinin görüşlerini genellikle isimlerini vermeden tartışan Cessâs; Ebû Yûsuf, Şeybânî ve Kerhî gibi kitap sahibi müellifleri de eserlerini zikretmeden doğrudan isimleri üzerinden referans vermektedir.⁶² Bu durum şerhini yaptığı eser için de söz konusudur.⁶³ Cessâs, kitaplardan alıntıda bulunmayı tercih etmemektedir.

el-Mebsût'ta önceki eserlerden farklı olarak farklı şahıslardan atıfların fazlalaştığı ve dolaylı aktarımların yerini doğrudan olanlara bıraktığı görülmektedir. Sahabe ve tabiîn âlimlerinin yanı sıra⁶⁴ İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765), İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi mezhep âlimlerinin görüşlerine yer verilmektedir.⁶⁵ Eserde kitap adı zikredilmeksizin alıntılar yapıldığı gibi⁶⁶ mehir konusu içerisinde *el-Asl*, *el-Câmiu'l-kebîr*, *ez-Ziyâdât* ve şerhi yapılan *el-Muhtasaru'l-Kâfi*'den doğrudan alıntılarda bulunmaktadır.⁶⁷ Bu alıntılar Serahsî tarafından yorum yapılmaksızın aktarıldığı gibi bazen de belirli bir görüşü eleştirmek ya da tashih etmek amacıyla yorumlanmaktadır.⁶⁸ Aynı zamanda hangisi olduğu belirtilmeksizin doğrudan zâhirürrivaye eserlerine de yer yer işaret edilmektedir.⁶⁹

Bedâi'u's-sanâi'de fakihlerden yapılan alıntılarla mevcut görüşlerin tartışıldığı görülmektedir. Yazar bu alıntılarla görüşlerini temellendirme yoluna gitmektedir. Sahabe ve tabiîn âlimlerinin yanı sıra⁷⁰ İbn Ebû Leylâ, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî gibi mezhep

⁵⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/402-403, 431-432; el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 2/275, 288-290; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/231.

⁵⁷ İbrahim Kâfi Dönmez, "Müt'a", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006), 32/174-180; Ayrıca bk. Çolak, *İslam Aile Hukuku*, 164-165.

⁵⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/405, 413-414; el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 2/302-304; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/243-248.

⁵⁹ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/435-451; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6/61-70.

⁶⁰ Söz konusu sahabeler, Muâz b. Cebel (ö. 17-638), c (ö. 23/644), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Abdullah b. Ömer'dir (ö. 73/693). eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/435, 437, 438, 439, 440; Tabiîn alimleri ise, Kâdî Şüreyh (ö. 80/699?), Nehaî (ö. 96/714) ve Şa'bî'dir (ö.104/722). 10/237; eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/435, 438, 440, 442, 443; 10/237.

⁶¹ Söz konusu sahabeler, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Ebû'l-Âs (ö. 51/671), Abdullah b. Abbas ve Enes b. Mâlik'tir (ö. 93/711-12). Tabiîn alimleri ise, Kâdî Şüreyh, Nehaî ve Mücâhid b. Cebr'dir (ö. 103/721). el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/399, 400, 418; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/412, 418.

⁶² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/405, 406, 417, 418.

⁶³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/397-398.

⁶⁴ Söz konusu sahabeler, Zeyd b. Hârise (ö. 8/629), Ömer b. el- Hattâb (ö. 23/644), Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652-53), Ali b. Ebî Tâlib, Âişe bt. Ebî Bekr (ö. 58/678), Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el- Hudrî (ö. 74/693-94), Câbir b. Abdullah'tır. (ö.78/697) es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62, 63, 81; 6/62,63; Tabiîn alimleri ise, Kâdî Şüreyh, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Nehaî, Şa'bî, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Atâ b. Ebû Rebâh'tir (ö.114/732). es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/81; 6/61, 62.

⁶⁵ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62, 64, 65, 78, 87; 6/61, 62, 63.

⁶⁶ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6/63.

⁶⁷ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/66, 67, 76, 81, 84, 87, 93; 6/69.

⁶⁸ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/84, 93; 6/69.

⁶⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/73, 75, 80.

⁷⁰ Söz konusu sahabeler, Ömer b. el- Hattâb, Abdullah b. Mes'ûd, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah, Enes b. Mâlik'tir. el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 2/ 275, 276, 278, 283, 290, 295, 304; Tabiîn alimleri ise, Alkame b. Kays (ö. 62/682), Saîd b. Müseyyeb, Nehaî, Şa'bî, Ebû Miclez (?), Hasan-

alimlerinin görüşlerine de yer vermektedir.⁷¹ Aynı zamanda Tahâvî, Kerhî ve Cessâs gibi Hanefî fıkıh âlimlerinin,⁷² Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822) gibi dilcilerin görüşlerini de eserine almıştır.⁷³ Eserde kendilerinden alıntıda bulunan kitaplarda da aynı amaç gözetilmekte, görüşlere dayanak olarak bu kaynaklar kullanılmaktadır.⁷⁴ Kâsânî'nin Hâkim eş-Şehîd'in *el-Muhtasar*'ında yer alan bir görüşü Ebû Yûsuf'un görüşü üzerinden tartışması örneğinde görüldüğü gibi farklı rivayetlerin değerlendirilmesinde de kitaplara atıflar söz konusudur.⁷⁵ Müellifin üslubunda dikkat çeken bir diğer özellik, Şeybânî kanalıyla aktarılan görüşlerin bir kısmını Şeybânî üzerinden değil onun eserleri üzerinden zikretmesidir.⁷⁶ Bu üslubuyla aktardığı görüşler Şeybânî'ye ait olabileceği gibi mezhebin diğer imamlarına da ait olabilir. Eserde fetva kitaplarına atıf yapılmamakla beraber Ebu'l-Kâsım es-Seffâr ve Ebû Ca'fer el-Hinduvânî'nin (ö. 362/973) fetvaları zikredilmektedir.⁷⁷

Reddû'l-muhtâr'da eserler ve şahıslara doğrudan ya da dolaylı bir şekilde çokça atıfta bulunmaktadır. Konu, doğrudan ilgili eserden alınmış olmasa dahi oradaki meseleye de işaret edilmek suretiyle zikredilen görüşlerin güvenilirliği desteklenmektedir.⁷⁸ Yalnızca mehir konusu içerisinde fıkıh, usûl, fetva ve hadis gibi çeşitli alanlara ait yaklaşık yetmiş dört esere atıfta bulunulmuştur. Yine bu konuda benzer çeşitlilikle kırk bir âlimin görüşüne yer verildiği görülmektedir.⁷⁹

4. Meselelerin Temellendirilmesi ve Kullanılan Deliller

Müelliflerin meseleleri temellendirme yöntemleri, konuları ele alma üslupları hakkında önemli veriler sunmaktadır. Dolayısıyla bu başlık altında müelliflerin eserlerinde kullandıkları deliller ve bu delilleri kullanış biçimleri ele alınacaktır.

el-Asl'da hükümler incelenirken delilleri öne çıkarılmamaktadır. Bununla beraber mehir başlığı altında Kitap, sahabe kavli, örf, kıyas ve istihsan delillerine az da olsa yer verilmektedir. Az sayıdaki bu delillerin hükümlerde genellikle tek kullanılmış olmaları nedeniyle aralarında bir hiyerarşinin takip edilip edilmediğinin tespiti, mehir konusu kapsamında mümkün olmamıştır. Eserde Kitap delili dört yerde kullanılmış olup üçünde Abdullah b. Abbas'tan aktarımlarla mesele izah edilmiş,⁸⁰ bir yerde ayet zikredilmeksizin ilgili hükmün Kitapla farz olduğu dile getirilmiştir.⁸¹ Abdullah b. Abbas'tan yapılan bu aktarımlar, ayetlerin bağlamı hakkındaki bilginin ondan alındığını göstermektedir. Bu rivayetlerin yanı sıra Abdullah b. Abbas'a ait farklı görüşlerin de zikredilmesi, benzer şekilde Muâz b. Cebel, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Abdullah b. Ömer'in de kanaatlerine yer verilmesi⁸² eserde sahabe kavline yer verildiğine işaret etmektedir. Bu aktarımlarla hükümlerin desteklenmesi hedeflenmekle beraber bir temellendirme amacı güdülmemektedir. Asli delillerden sünnet ve icmâ delillerinin kullanımına mehir konusu dâhilinde rastlanmamaktadır.

el-Asl'da özellikle nikâh akdi hükümlerinin bey' akdi ile mukayesesinde kıyasa çokça yer verilmektedir.⁸³ İstihsan delili ise yalnızca bir yerde geçmektedir.⁸⁴ Eserde örfün de bir delil olarak kullanıldığı görülür. Örfü ifade ederken "يعرف" ve "معروف" kelimeleri kullanılmaktadır. Örneğin bedeli ya da cinsi zikredilmeyen bir malın mehir olarak belirlenmesindeki cehâlet, söz konusu malın orta halli olanının verilmesi ile giderilmektedir. Bu orta halli olanının tespiti, örf üzerinden tartışılmaktadır.⁸⁵ Ancak eserde yer verilen delillerde genel manada bir netlik bulunmamaktadır. Bu konudaki delillerin ne olduğu sonraki dönem Hanefî fakihlerinin eserlerinde benzer delillerin kullanımı ile anlaşılabilir.

Şerhu Muhtasari't-Tahâvî'de Cessâs, Tahâvî'nin eserinde yer verdiği hükümleri temellendirmektedir. Mehir konusu içerisinde Kitap, sünnet, sahabe kavli, icmâ, kıyas, istihsan ve örf delillerine yer vermektedir. Konunun kısıtlılığı itibarıyla deliller

¹ Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh'tır. *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 274, 276, 297, 304.

⁷¹ *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 2/274, 276, 277, 278, 283, 288, 291, 292, 302, 303, 304, 306.

⁷² *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 2/275, 284, 287, 292, 293, 297, 305, 306, 307.

⁷³ *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 2/292.

⁷⁴ *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 2/284, 298.

⁷⁵ *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 2/293.

⁷⁶ *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 2/277, 284, 286, 298, 300, 301, 308.

⁷⁷ *el-Kâsânî, Bedâi'u's-sanâi'*, 2/290.

⁷⁸ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 1/69-74.

⁷⁹ İlgili eserler ve âlimler için bk. Keskin (Karaosman), *Hanefî Fûrû Literatürünün Tarihi Süreçteki Gelişimi*, 91-95.

⁸⁰ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/435, 437-438.

⁸¹ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/238.

⁸² eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/437-440.

⁸³ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/229, 230, 231, 234; kıyas kelimesinin temel prensip, genel kural vb. farklı anlamlarda kullanımları da bulunmaktadır. Bk. eş-Şeybânî, *el-Asl*, 4/441, 447 10/ 236, 243-244.

⁸⁴ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/228.

⁸⁵ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/229.

hiyerarşisi net olarak tespit edilemese de Cessâs'ın naklî delilleri aklî delillere öncelediği ifade edilebilir.⁸⁶ Bunların yanı sıra eserde belirli bir hükme bir usul kuralı uygulandığında o kuralın farklı deliller ya da fûrû konularıyla izahına da gidilmektedir.⁸⁷

Şârih eserinde Kitap deliline çokça yer vermiş, gerek sarîh anlamı gerekse farklı delaletleri üzerinden yaptığı tespitlerle zikredilen hükümleri temellendirmiştir.⁸⁸ Tartıştığı usul meselelerinde de Kitap delilinden yararlanmışır.⁸⁹ Sünnet deliline de sıklıkla yer verilen⁹⁰ eserde sünnet kapsamındaki usul konularının da benzer şekilde tartışıldığı görülmektedir. Örneğin eserde, haber-i vâhid üzerine mezhebin görüşünü de yansıtacak tartışmalar gerçekleştirilmektedir.⁹¹ Benzer usul tartışmalarında sahabe kavlinin de delil olarak kullanıldığı örnekler bulunmaktadır.⁹² Bu mülahazalar haricinde de sahabe kavli-uygulaması delil olarak kullanılmaktadır.⁹³ İcmâ delilinin eserde hem teknik anlamdaki icmâ⁹⁴ hem de mezhep içi icmâ⁹⁵ karşılık gelecek anlamda kullanıldığı görülmektedir.

Eserde kıyas delili zikredilirken bir kısmında yalnızca ilgili hükümde kıyasın bulunduğunu ifade etmekle yetinildiği⁹⁶ bir kısmında ise kıyas işleminin izah edildiği göze çarpmaktadır. Hırsızlık haddindeki asgari miktarla mehrin asgari miktarının kıyas üzerinden temellendirilmesi örneğinde bu görülmektedir.⁹⁷ Eserde bekâr olan kadının mehrini babasının kabzetmesinin kocanın borcunu düşüreceği hükmünde genel kuraldan istisnada bulunularak istihsan delili uygulandığı, kadının bu mehri istemekten örfen utanacağı hükmü geçmektedir.⁹⁸ Bu örnekte şârihin, örf sebebiyle istihsana gittiği görülmektedir. Eserde örfi değerlendirmelere de sıklıkla rastlanmaktadır.⁹⁹

el-Mebsût'ta Şerhü Muhtasari't-Tahâvî'de olduğu gibi çokça delil yer almakta, eser bu yönüyle *el-Asl*'dan farklılaşmaktadır. Konu dâhilindeki hükümler temellendirilirken Kitap, sünnet, icmâ, kıyas, istihsan ve örf delilleri kullanılmaktadır. Ancak bu delillerin tamamının bir arada yer aldığı bir örneğin mehir bahsinde bulunmayışı nedeniyle aralarındaki hiyerarşi net olarak tespit edilememektedir. Öyle ki tek delilin zikredildiği ya da sünnetten sonra Kitap deliline yer verildiği örnekler bulunmaktadır.¹⁰⁰ Eserde Şerhü Muhtasari't-Tahâvî'deki gibi usul kurallarının tartışılması şeklindeki üslup bulunmamaktadır. Örneğin emrin vücub ifade ettiği zikredilmekte ancak detaylandırılmamaktadır.¹⁰¹

Eserde hem mezhep görüşlerinin aktarımında hem de muhalif görüşler zikredilirken Kitap¹⁰² ve sünnet¹⁰³ delillerine sıklıkla yer verilir. Hz. Ömer, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665 [?]), Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî gibi sahabeden yapılan sözlü nakillerin yanı sıra uygulamalarının da delil olarak kullanıldığı görülür.¹⁰⁴ İcmâ delili ise doğrudan mehir konusu ile alakalı kullanılmamakla beraber müellif, ittifak lafzı ile farklı konularda icmâ bulunduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁵

Serahsî hem teknik manada kıyas deliline yer vermekte¹⁰⁶ hem de genel kural anlamında kıyas kavramını kullanmaktadır. Genel kuraldan nass ya da istihsan sebebi ile yapılan istisnalar zikredilirken genel kuralın kıyas olarak nitelendirildiği görülmektedir.¹⁰⁷ Genel kurala mukabil daha özel bir kuralın bulunması, maslahat söz konusu olması ya da kapalı kıyasın tercihi nedeniyle gerçekleşen istihsan delilinin örneklerine de sıklıkla yer verilmektedir.¹⁰⁸ Örneğin İmam Züfer'in (ö. 158/775) on dirhemden az

⁸⁶ Örnekler için bk. *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398-403, 422.

⁸⁷ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/399-400, 408-410.

⁸⁸ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398, 400-401, 404, 406, 407, 408, 419, 420, 421, 422, 432.

⁸⁹ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/419-420.

⁹⁰ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/397, 399, 401, 402, 403, 408-409, 410, 419, 421, 426, 428.

⁹¹ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/408-410.

⁹² *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/399-400.

⁹³ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/399-400, 418, 421.

⁹⁴ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/405, 408, 419.

⁹⁵ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398-403.

⁹⁶ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/400, 408, 411, 425.

⁹⁷ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/400; Diğer örnekler için bk. *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/408, 411.

⁹⁸ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/422.

⁹⁹ *el-Cessâs, Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/422, 426-427, 433.

¹⁰⁰ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/80-81; 6/61.

¹⁰¹ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 6/61.

¹⁰² *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/62, 63, 65, 81, 82, 87; 6/61, 62, 63.

¹⁰³ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/63, 64, 72, 80, 81, 85, 92.

¹⁰⁴ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/62, 63, 67; 6/62.

¹⁰⁵ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/81; 6/63.

¹⁰⁶ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/68, 71, 91.

¹⁰⁷ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/64, 65, 67, 81-82, 85-86; 6/63, 64, 65.

¹⁰⁸ *es-Serahsî, el-Mebsût*, 5/67, 81-82, 85-86; 6/64, 65.

miktarda mehir belirlenmesi durumunda mehr-i mislin ya da mut'anın gerekeceği şeklindeki görüşü karşısında üç imam kapalı kıyasa göre hüküm vermektedir. Bölünemeyen bir şey olarak nitelendirdikleri on dirhem bir kısmının zikredilmesinin tamamına karşılık geleceği kanaatindedirler.¹⁰⁹ Örf deliliyse eserde meselelerin detaylandırılmasında zikredilmektedir.¹¹⁰ Eserde amelî örfle beraber kavli örfle dair detaylı değerlendirmelerin yapıldığı dikkat çekmektedir.¹¹¹

Bedâiu's-sanâi''de deliller incelenen konuyla ilişkisi oranınca ele alınır. Eserde Kitap, sünnet, sahabe kavli, icmâ, kıyas, istihsan ve örf delillerine yer verilir. Deliller arasında Kitap - sünnet - sahabe kavli şeklinde hiyerarşiyi yansıtan örneklerin bulunması, ilgili delillerin kullanımında belirli bir hiyerarşinin takip edildiğini göstermektedir.¹¹² Kitap delili hem mezhep görüşleri hem de muhalif görüşler zikredilirken sıklıkla kullanılmaktadır.¹¹³ Ayetlerle usul meseleleri tartışılmamaktadır. Sünnet delili de benzer kullanıma sahiptir.¹¹⁴ Sahabe kavli¹¹⁵ ve uygulamasına¹¹⁶ yer verilen eserde *el-Asl'*da olduğu gibi ayetlerin nuzül sebeplerine dair Abdullah b. Abbas'tan rivayetlere de yer verilmektedir.¹¹⁷ Eserde icmâ delili çokça zikredilir; hükümleri temellendirmenin bir yöntemi olarak sıklıkla kullanılır. Tüm mezheplerin ittifak ettiği,¹¹⁸ Hanefî âlimlerinin ittifak ettiği¹¹⁹ ve diğer mezheplerin kendi içerisinde ittifak ettiği¹²⁰ hususlar icmâ, ittifak ve ihtilafın bulunmadığı anlamına gelen çeşitli lafızlarla ifade edilmektedir. Aynı zamanda Tahavî'den aktarımla sahabe icmâna da yer verildiği görülmektedir.¹²¹

Bedâiu's-sanâi''de teknik manada kıyas uygulaması bulunmaktadır. Örneğin bey' akdinde semen ve mebi'in karşılıklı değişimine nikahtaki bud' menfaati ve mehir kıyaslanmaktadır.¹²² Bunun yanı sıra eserde kıyas kelimesinin, âlimlerin hukuk alanındaki temel prensiplerine yönelik kullanımına da rastlanmaktadır.¹²³ İstihsan delilinin de eserde kullanıldığı görülmektedir.¹²⁴ Örf delili, hükümlerin açıklamasında ele alınmaktadır. Uygulamalarda yer alan boşluklar örfi meselelerle doldurulmaktadır.¹²⁵ Ayetlerin izahında da örften faydalanılmaktadır.¹²⁶

Reddül-muhtâr'da deliller oldukça az ve özet olarak kendilerine yer bulmaktadır. Eserde Kitap, sünnet, icmâ, kıyas, istihsan, örf ve şer'u men kablenâ¹²⁷ delillerine yer verilmektedir. Delillere yönelik vurgunun azlığı nedeniyle belirli bir hiyerarşinin tespiti de konu dâhilinde mümkün olamamaktadır. Kitap delili zikredilirken ayetlerin ilgili bölümlerine ya da o ayetle bağlantılı farklı eserlere işaret edilmektedir.¹²⁸ Kendisinden önceki çalışmalarda senet kaynaklı hadis aktarımı söz konusuysa *Reddül-muhtâr*'da bu üslup yerini kitap referansları üzerinden aktarıma bırakmıştır.¹²⁹ Sahabe kavli ya da uygulamasına ise mehir konusu dâhilinde yer verilmemektedir. İcmâ deliline dair örneklerin bir kısmının gerçek bir ittifakı karşıladığı,¹³⁰ bir kısmının ise ittifaka değil genel kanaate işaret etmekle beraber icmâ lafızlarıyla ifade edildiği¹³¹ görülmektedir.

Eserde hem teknik manada kıyasa¹³² hem de bir âlimin hukuk alanındaki temel prensiplerinin kıyas olarak ifadesine¹³³ dair örnekler bulunmaktadır. Teknik manadaki kıyas örneklerinin diğer eserlerden farklı olarak detaylandırılmaksızın zikredildiği

¹⁰⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/81-82.

¹¹⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/64, 66, 69.

¹¹¹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/69.

¹¹² el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/276.

¹¹³ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/291, 293, 295, 297, 299, 302.

¹¹⁴ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/276, 277, 278, 283, 292, 295, 305.

¹¹⁵ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/276, 283, 304.

¹¹⁶ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/276, 292.

¹¹⁷ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/290.

¹¹⁸ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/303.

¹¹⁹ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/274, 305, 306.

¹²⁰ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/278.

¹²¹ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/292.

¹²² el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/283, 287-288.

¹²³ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/286, 308.

¹²⁴ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/288.

¹²⁵ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/276, 283-284, 288, 304.

¹²⁶ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/304.

¹²⁷ Şer'u men kablenâ örneği için bk. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/239.

¹²⁸ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 4/232, 244, 247, 248, 252.

¹²⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/230, 231, 257.

¹³⁰ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/238, 273-274.

¹³¹ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/239, 266, 267, 290, 292, 297.

¹³² İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/252, 273-274.

¹³³ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/266.

görülmektedir.¹³⁴ İstihsan delili eserde daha çok genel kuraldan istisna ile uygulanmaktadır. Buluğa ermemiş çocuğunun mehrini ödeyen velisinin oğlu büyüdüğünde bu mehri ondan isteyemeyeceği örneği bu konuda zikredilebilir.¹³⁵ Örf deliline dair örneklerde doğrudan örf kavramının kullanıldığı görülmekle beraber herhangi bir isimlendirme yapılmaksızın örfi değerlendirmelere sıklıkla yer verildiği göze çarpmaktadır.¹³⁶ Örfi değerlendirmelerin kullanımı neticesinde önceden uygun görülmeyen bir hükmün sonradan cevazına fetva verildiği de görülebilmektedir. Bunun en bariz örneği olarak *Kur'ân-ı Kerîm öğretiminin mehir olarak belirlenmesi meselesi* zikredilebilir.¹³⁷

5. İhtilaflara Yer Verme ve Müellifler Arasındaki Görüş Farklılıkları

Farklı mezhep imamları veya Hanefî mezhebi imamları arasında meydana gelmiş çeşitli fikhî ihtilafların ve görüş farklılıklarının eserlerde ele alınış biçimi müelliflerin üslupları hakkında işaretler barındırmaktadır. Bu nedenle ilgili ihtilafların tespiti, eserler arasındaki farklı yönlerin ortaya konulması açısından önem arz etmektedir. Üsluptaki dönüşümü yansıtan bir diğer önemli husus da eserlerin birbirleri ile mukayesesinde ortaya çıkmaktadır. Müellifler arasında tespit edilebilen bu görüş farklılıkları mezhebin belirli bir konuya yaklaşımında tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen değişimlere ışık tutmaktadır.

5.1. İhtilaflara Yer Verme

el-Asl'da mehir konusu dahilinde farklı mezheplere ait bir görüş tespit edilememiştir. Bununla beraber *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin;¹³⁸ *el-Mebsût*'ta İbn Ebî Leylâ, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin;¹³⁹ *Bedâiu's-sanâi*'de İbn Ebî Leylâ, İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin¹⁴⁰ ve *Reddû'l-muhtâr*'da İmam Mâlik ve İmam Şâfiî'nin¹⁴¹ görüşlerine yer verilmektedir. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de bu âlimlerin görüşleri çoğunlukla isimleri zikredilmeksizin aktarılırken diğer eserlerde böyle bir üsluba rastlanmamıştır. Mezhepler arası ihtilaflar, fikhî mezheplerin ortaya çıkış süreciyle paralel olarak ilk dönem eserlerinde bir yansıma göstermemektedir.¹⁴² Sonraki dönemlere gelindiğinde farklı mezhep imamlarına ait bu görüşlere sıklıkla yer verildiği, özellikle *Reddû'l-muhtâr*'da şahıs üzerinden görüş aktarımının yerini mezhep isimlendirmelerine bıraktığı gözlenmektedir.

Eserlerin ilgili ihtilafları ele alışımda bazı üslup farklılıkları görülmektedir. Bu farklılıklar Tablo 1'de incelenen sıralamalar üzerinden tespit edilebilmektedir.

Tablo 1. Eserlerde Mezhepler Arası İhtilafların Ele Alınış Sıralaması

	<i>Şerhu Muhtasari't-Tahâvî</i> ¹⁴³	<i>el-Mebsût</i> ¹⁴⁴	<i>Bedâiu's-sanâi</i> ¹⁴⁵	<i>Reddû'l-muhtâr</i> ¹⁴⁶
1. Aşama	Hanefî mezhebinin görüşünün zikredilmesi	Hanefî mezhebinin görüşünün zikredilmesi	Hanefî mezhebinin görüşünün zikredilmesi	Hanefî mezhebinin görüşünün zikredilmesi
2. Aşama	Hanefî mezhebinin delillerinin zikredilmesi	Diğer mezhebin/mezheplerin görüşlerinin zikredilmesi	Diğer mezhebin/mezheplerin görüşlerinin zikredilmesi	Diğer mezhebin/mezheplerin görüşlerinin zikredilmesi

¹³⁴ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/273-274.

¹³⁵ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/288-289, 292.

¹³⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/231, 234, 239, 240, 244, 249, 252, 269, 271-273, 283, 286-289, 291-292, 294-295, 300-303, 308-311, 314.

¹³⁷ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/240.

¹³⁸ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398,399, 400, 401, 402, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 415, 417, 418, 420, 421, 433.

¹³⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62, 64, 65, 68, 70, 78, 80, 82, 87, 89; 6/61, 63.

¹⁴⁰ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/274, 276, 277, 278, 283, 288, 291, 302, 303, 304, 306.

¹⁴¹ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/238, 240, 253, 288, 299-300, 316.

¹⁴² Ferhat Koca, "Mezhep", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004).

¹⁴³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398-403; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398-403; Her iki görüşün aktarımının ardından ilgili delillerin incelemesine geçildiği örneklere de rastlanmaktadır. Bk. el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/405-408.

¹⁴⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/62-63; 6/61.

¹⁴⁵ el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 2/274-275, 275-276, 277, 292, 304.

¹⁴⁶ İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/238.

3. Aşama	Diğer mezhebin/mezheplerin görüşlerinin zikredilmesi	Diğer mezhebin/mezheplerin delillerinin zikredilmesi	Diğer mezhebin/mezheplerin delillerinin zikredilmesi	Hanefî mezhebinin konuya dair cevabının özetlenmesi
4. Aşama	Diğer mezhebin/mezheplerin delillerinin zikredilmesi	Diğer mezhebin/mezheplerin delillerinin tartışılması	Hanefî mezhebinin delillerinin zikredilmesi	
5. Aşama	Delillerin tartışılması	Hanefî mezhebinin delillerinin zikredilmesi	Hanefî mezhebinin delillerinin açıklanması	
6. Aşama		Hanefî mezhebinin delillerinin açıklanması	Diğer mezhebin/mezheplerin delillerinin tartışılması	

Eserlerin ihtilafları ele alış sıralamalarının yanı sıra içerik açısından bir değerlendirmeye gidildiğinde de bir farklılaşma göze çarpmaktadır. İncelenen ihtilaf konusu bir meselenin her bir eserde farklı delillerle tartışıldığı görülebilmektedir. Örneğin, Hanefî mezhebinde mehrin alt sınırının belirli olduğu savunulurken İmam Şâfiî aksi görüştedir. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de en-Nisâ 24. ayette geçen “بأموالكم” ifadesinin icmâ, hadis ve sahabe kavli ile tahsisi açıklanmakta, mehrin asgari miktarı hırsızlık nisabı ile mukayese edilmektedir. *el-Mebsût*'ta bahsi geçen tahsis zikredilmemekte, hadis rivayetlerine yer verilerek nazârî bir değerlendirmede bulunmaktadır. *Bedâi'u's-sanâi*'de en-Nisâ 24. ayet, hadisler ve sahabe sözleri delil olarak incelenmektedir. *Reddül-muhtâr*'da ise önceki eserlerde yer alan hadisler Beyhâkî'ye nispetle zikredilmekte ve sıhhati değerlendirilmektedir.¹⁴⁷ Bu örnekte de görüldüğü gibi hükümler ve kaynakları büyük oranda değişmemekte ancak delil olarak bu kaynakların ele alınışı noktasında müelliflerin tercihleri farklılaşmaktadır.

Hanefî mezhebinin ilk nesil fakihleri olarak bilinen Ebû Hanîfe, İmam Züfer, Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in (Şeybânî) belirli bir meseledeki ihtilaflarının ele alınış biçimleri de eserlere belirli bir üslup özelliği kazandırmaktadır. Bu imamlar arasındaki ihtilaflar mezhepler arası ihtilaflardan farklı olarak ilk dönem Hanefî eserlerinde de yer almaktadır. Bununla beraber *el-Asl*'da diğer dört eserden farklı olarak mehir konusu içerisinde İmam Züfer'in görüşleri zikredilmemektedir.¹⁴⁸

el-Asl'da kurucu imamalar arasındaki ihtilaflar incelendiğinde belirli bir standart tespit edilemez. Genellikle, yalnızca görüşler zikredilir. Bununla beraber bu görüşlerin izah edildiği örneklerle de rastlanabilmektedir. Müellifin kendi kanaatini temellendirdiği gibi diğer imamların kanaatlerini de zaman zaman temellendirdiği görülmektedir.¹⁴⁹ *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*'de de Cessâs, ihtilaflara yer vermekle beraber standart bir sıralama takip etmemektedir. Bununla beraber ilgili hükümler incelendiğinde önce görüşleri zikrettiği, ardından ilgili görüşü izah ettiği söylenebilir. Görüşlerden birini tercih hususunda, şerhini yaptığı eserde Tahâvî'nin sürdürdüğü üslubu benimsemeyip kanaatini açıkça belirtmemektedir.¹⁵⁰ Cessâs, her ne kadar kanaatini açıkça belirtmese de Tahâvî'nin İmâmeyn'in kanaatini tercih ettiği üç meselenin ikisinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü öne çıkardığı, diğerinde görüşleri uzlaştırdığı göze çarpmaktadır.¹⁵¹ Ebû Hanîfe'nin görüşünü izah ettiği, İmâmeyn'in görüşünü ise yalnızca zikretmekle yetindiği ya da hiç zikretmediği örnekler de bulunmaktadır.¹⁵² Tahâvî ile arasındaki bu farklılık, Cessâs'ın Ebû Hanîfe'nin kanaatlerini tercihe yönelik bir tutum sergilediğini göstermektedir.¹⁵³

el-Mebsût ve *Bedâi'u's-sanâi*'de mezhep içi ihtilaflar ele alınırken benzer üslubun benimsendiği görülmektedir. Görüşler zikredilirken önce tercih edilen görüş, ardından diğeri/diğerleri verilmektedir. Sonrasında temellendirme ve izaha geçilmekte,

¹⁴⁷ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/398-403; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/80-81; el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 2/275-276; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/230-231.

¹⁴⁸ *el-Asl*'da İmam Züfer'in görüşlerine yer verilmemiş olması Şeybânî'nin ona ait görüşlere daha az değer veriyor oluşu ya da ona ait görüşlerden haberdar olmayışı ihtimalleriyle ilişkilendirilmektedir. Bk. 'Aydın Taş, “Şeybânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 84.

¹⁴⁹ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/228, 233, 238.

¹⁵⁰ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 185, 186, 188; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/417, 423, 426, 429, 431, 432.

¹⁵¹ Tahâvî, *el-Muhtasar*, 185, 186, 187; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/417, 426-427, 431-432.

¹⁵² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/417, 431.

¹⁵³ Seyit Mehmet Uğur, *Hanefilerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 259-261.

bu yapılırken de önce diğer görüş, ardından tercih edilen görüş ele alınmaktadır.¹⁵⁴ Bu iki eserde müellifler, mezhepler arası ihtilafları ele alırken izledikleri üsluplarını mezhep içi ihtilaflar üzerinde de devam ettirmiştir. Kâsânî, tercih etmediği görüşü neden tercih etmediğini de açıklamakta, görüşler hakkındaki kanaatini net bir şekilde ifade etmektedir.¹⁵⁵ *Reddül-muhtâr*'da ise ihtilafların zikredilmesinden ziyade mezhepte râcîh olan görüşün paylaşılıp detaylandırıldığı görülmektedir. Mezhebin kurucu imamları zikredildiğinde dahi tercihe işaret eder bir karineye çoğu zaman yer verilmemektedir.

5.2. Müellifler Arasındaki Görüş Farklılıkları

Eserler incelendiğinde mehir konusuyla ilgili hükümler değişmemekle beraber bu hükümlerin tercihi, uygulaması ve yorumu noktasında müellifler arasında ihtilafların bulunduğu görülmektedir. Söz konusu fakihler, yer yer şerhini yapmış oldukları eserlerin müelliflerini eleştirmekte, bazen de bu eleştiriler farklı bir müellife yönelebilmektedir.¹⁵⁶ *el-Asl*, literatürdeki konumu nedeniyle farklı bir müellifin ihtilafına yer vermemektedir. Mezhepte söz sahibi farklı alimlerin görüşüne mehir konusu haricinde yer verilmiş olsa da mehir konusu dahilinde yalnızca kurucu imamların kanaatleri incelenmektedir. Bununla beraber sonraki dönem eserleri üzerinden Şeybânî ile diğer müelliflerin görüşlerindeki farklılığın gözlemlenmesi mümkündür.

Müelliflerin farklı kanaatte olmaları bazen mezhebin kurucu imamlarından birinin görüşünü tercihleri ile alakalı olabilmektedir. Örneğin, her iki eş de vefat etmiş olup kadının varislerinin *mehrin tesmiye edildiği* şeklinde iddiada bulunmaları ve kocanın varisleri ile bu konuda ihtilaf etmeleri durumunda Ebû Hanîfe, herhangi bir mehre hükmetmez. İmâmeyn ise kadına belli bir miktar mehir verilmesi gerektiği kanaatindedir. İlgili ihtilafı eserinde zikreden Şeybânî'nin ikinci kanaatte olduğu malumdur. Cessâs, Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih edip uzunca izahına yer vermektedir. Serahsî, iki görüşü uzlaştırmaya çalışmakla beraber ilk olarak İmâmeyn'in görüşünü zikretmekle onu tercih ettiğine işaret etmektedir. Kâsânî de her iki görüşün delillerini tartışarak Ebû Hanîfe'nin yaklaşımına dair delilleri "müskil" olarak nitelendirmekte ve İmâmeyn'in görüşünü tercih etmektedir. İbn Âbidîn ise görüşleri uzlaştırmaya çalışmakta ancak herhangi bir tercihte bulunmamaktadır.¹⁵⁷

Müelliflerin ihtilaflarının görüldüğü bir diğer husus da bir hükmün uygulamasına dair detaylardır. Bu noktada müellifler meselelere farklı yaklaşarak kaynakları farklı yorumlayabilmektedir. Örneğin, mut'anın kıymeti tespit edilirken kadının mâli durumunun, erkeğin durumunun, her ikisinin durumunun ve farz mut'ada kadının; müstehap mut'ada erkeğin durumunun dikkate alınacağı şeklinde mezhep içerisinde dört görüş söz konusudur.¹⁵⁸ Serahsî, kocanın durumunun dikkate alınması gerektiği görüşündedir ve bunu eserinde açıklamaktadır. Kâsânî, eşlerin her ikisinin durumunun da dikkate alınması gerektiği şeklindeki görüş üzerinde durmaktadır. İbn Âbidîn de dört görüşü ve bu görüşleri savunan âlimleri zikrederek eşlerin her ikisinin de durumunun dikkate alınması gerektiğine dair Velvâlicî'nin (ö. 540/1146'dan sonra) fetvası bulunduğunu vurgulayarak bu görüşü desteklemektedir.¹⁵⁹ Hükmün uygulamasında ihtilafa düştükleri bir diğer örnek de eşler arasında mehrin miktarı hususundaki anlaşmazlıklarda emsal mehrin esas kabulü meselesidir. Bu görüş tarafeyne aittir, Ebû Yûsuf farklı görüştedir. Cessâs, emsal mehrin doğrudan esas alınabileceği görüşündedir. Serahsî ve Kâsânî emsal mehir esas kabul edilmeden önce tarafların yeminleşmesi gerektiğini söylemektedir. İbn Âbidîn ise doğrudan görüş belirtmemekle beraber emsal mehrin esas alınmasının her ne suretle olursa olsun müskil olduğu kanaatindedir.¹⁶⁰ *el-Asl*'da ilgili hüküm görülmemekle beraber Kâsânî ve İbn Âbidîn, Şeybânî'nin de Cessâs ile benzer görüşte olduğunu aktarmaktadır.¹⁶¹

Belirli bir hükmün hangi asıl üzerine bina edildiğine dair ihtilafları da ilgili fakihler arasındaki görüş farklılıklarının bir vechesi olarak zikredilmelidir. Örneğin zıfâf ya da halvet gerçekleşmeden talâkın vuku bulduğu nikahta mehir belirlenmişse kadın bu mehrin yarısını, belirlenmemişse mut'ayı hak eder. Burada fakihler müsemmâ mehrin yarısının verilmesi gerektiği hususunda görüş birliği içindedir. Ancak Cessâs, müsemmânın tamamının düşeceği ve müsemmânın yarısının mut'a yoluyla kadına verileceği kanaatini taşıırken Serahsî, talâk ile müsemmânın yarısının düşeceği ve bu nedenle kadının müsemmânın yarısını alacağı görüşündedir. Kâsânî ise Serahsî ile aynı kanaatte olmakla beraber ilgili görüşleri farklı bir bakış açısıyla detaylandırmaktadır.¹⁶² Bu şekilde meselenin aslının izahında farklılaşmaktadırlar.

¹⁵⁴ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/71-72, 73-74, 90; el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/276, 279, 280, 305.

¹⁵⁵ el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/276, 278, 279, 280, 305, 308.

¹⁵⁶ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/397-398; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/76; 6/63.

¹⁵⁷ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 10/228; el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/417; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/67; el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/308; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/242.

¹⁵⁸ el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/304.

¹⁵⁹ es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6/62-63; el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/304; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/245.

¹⁶⁰ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/414-415; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/66; el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/305-306; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/297.

¹⁶¹ el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/305; İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/297.

¹⁶² el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, 4/411-412; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 6/63; el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâî*, 2/296-297, 302.

Zamanın değişmesi ile yeni maslahatların tezahürü, hükümlerde, dolayısıyla da âlimlerin görüşlerinde farklılaşmalara sebebiyet vermektedir. Bu durum da bir ihtilaf unsuru olarak zikredilebilir. Örneğin; Cessâs, Serahsî ve Kâsânî eserlerinde Kur’ân-ı Kerîm taliminin mehir olarak tesmiye edilip edilemeyeceği konusunda diğer mezheplerin delillerini tartışmak suretiyle böyle bir tesmiyenin mümkün olmayacağı şeklinde bir kanaat belirtirler.¹⁶³ İbn Âbidîn ise Kur’ân-ı Kerîm öğretiminin ücret mukabilinde yapılabileceğine dair verilen fetvayı aktarmak suretiyle mehir olarak belirlenmesinin de sahih olması gerektiği kanaatindedir.¹⁶⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Çeşitli özellikleriyle Hanefî fûrû fıkıh literatüründe öne çıkan beş önemli eserin mehir bahisleri üzerinden incelendiği bu çalışmada söz konusu literatürün tarihi süreçteki gelişimine dair bir perspektif ortaya konulmuştur. Fıkıh birikiminin tedvini ve öğretimine duyulan gereksim, *el-Asl*’ın imlâ ettirilmesini sağlarken bu birikimle aktarılan meselelerin dayandığı metodolojinin hicrî dördüncü yüzyılda henüz yazıya geçirilmemiş oluşu, Cessâs’ın *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*’de tekil hükümlerin usul dayanaklarını ortaya koyduğu bir üslup benimsemesine neden olmuştur. Hicrî beşinci yüzyıla gelindiğinde Serahsî’nin fikhin doğru öğrenimine yaptığı vurgu, bulunduğu bölgedeki karışıklıkların¹⁶⁵ ilme de yansıdığı izlenimi uyandırmaktadır. Nitekim bu dönem, mezhepler arasındaki fikhî tartışmaların arttığı bir döneme denk düşmektedir. Hicrî altıncı yüzyıla gelindiğinde önceki yüzyıllarda gerçekleşen tedvin, ta’lil ve tashih faaliyetlerinin yerini ilmî birikimin tasnif edildiği bir döneme bıraktığı görülmektedir.¹⁶⁶ Sistematik yönüyle öne çıkan *Bedâi’u’s-sanâi* ‘ bu dönemde kaleme alınmıştır. Hicrî on üçüncü yüzyıl eseri olarak incelenen *Reddül-muhtâr*’da ise mezhepte râcih görüşlere yapılan vurgu, hükümlerin artık yerleşik bir hal aldığını göstermekle birlikte belli başlı kaynaklara yapılan atıflar, İbn Âbidîn’in artan telifata karşı güvenilir bir alan oluşturma çabasına işaret etmektedir. Âlimlerin yaşadıkları dönemin ilmî ikliminden etkilenmek suretiyle edindikleri amaçlar, eserlerin ilgili dönemin beklentileri/ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirildiklerini göstermektedir.

Eserler incelendiğinde mehir konusuna dair tespit edilen temel başlıkların içerik ve temel hükümler açısından bir değişiklik göstermediği rahatlıkla söylenebilir. Farklılaştıkları nokta daha çok belli meselelerin mehir konusu altında nerede, ne oranda ve hangi şekilde konumlandırılacağıdır. Bu da söz konusu âlimlerin eserleri teliflerindeki amaç ve tercihlerinden etkilenmektedir. Eserlerin sistematikleşmesi, delillerin kullanım oranındaki çeşitlenmeler ve ihtilafli meseleler karşısındaki tutumlarında bu amaç ve tercihlerden kaynaklanan farklılıklar gözlenebilmektedir. Başlangıçta fikhî birikimin tedvininin ön planda olduğu ve sistematikliğin geri planda kaldığı görülürken sonraki dönemlerde aktarılan hükümlerin temellendirildiği, tenkit, tertip ve tasniflerinin yapıldığı bir seyir öne çıkmaktadır. Farklılıkları içeren bu üslubun yanı sıra Hanefî fikhının karakteristik özelliği olan meseleci yöntem, devamlılığını eserlerin tamamında sürdürmektedir. Soyut kural yönteminin zamanla eserlere dahli söz konusu olsa da bu durum üslubun temel karakterini bertaraf etmemiştir.¹⁶⁷ Konunun başlangıcında tanımlara yer verilmemesi, *Bedâi’u’s-sanâi*’ haricinde konu başlangıcında bir içerik listelemesi yapılmaması da bunun bir sonucudur.

Kavramları ifadede tarihi süreç içerisinde önce mefhumları birkaç kelime ile ifade etmek tercih edilirken zamanla bunların yerini terimlere bıraktığı görülmektedir. Yine referanslarda şahıslardan eserlere atıflar şeklinde bir sürecin varlığı dikkat çekmektedir. Aynı husus, hadis rivayetleri için de söz konusu olup senedi vermeden hadis mecmualarına atfa doğru evrilen bir süreç dikkat çekmektedir.

Eserlerin yazılış amaçları, müelliflerin hükümleri temellendirmesi noktasında da etkili olmuştur. Delillerin kullanımında tüm eserler değerlendirildiğinde aynı delile farklı açılardan yaklaşıldığı, farklı görüşlerin delili olarak nitelendirildiği göze çarpmaktadır. Bilgi birikiminin bir araya getirilerek aktarılmasının amaçlandığı ilk dönem eserlerinde delillendirme geri planda kalırken metodolojilerin ortaya konulduğu hicrî dördüncü asırda¹⁶⁸ oluşturulan eserlerde hükümleri temellendirme çabası artış göstermiştir. Hükümlerin delillerden ziyade faklı eserlerden referanslarla desteklenmeye başlandığı hicrî on üçüncü yüzyılda ise hükümlerin usul dayanaklarının ayrıca zikrine ihtiyaç azalmıştır. Müellifler, yazım tarzları ve bakış açıları doğrultusunda delilleri kullanmış, hükümlerin gerekçelerini izah etmiştir. Bu temellendirmeler, geriye dönük okumalar şeklinde olup hükümlerde ciddi değişikliklere neden olmamıştır. Bununla birlikte örfî asıllar üzerinden ulaşılan ya da örf doğrultusunda tatbik edilen hükümlerde örfün değişmesi ile ilgili hükümlerin değiştiği de görülmektedir.

¹⁶³ el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari’t-Tahâvî*, 4/401-402; es-Serahsî, *el-Mebsût*, 5/106; el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 2/277.

¹⁶⁴ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/240.

¹⁶⁵ Abdülkerim Özyayın vd., “Karahanlılar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001), 24/404-414.

¹⁶⁶ Bardakoğlu - Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/1-27.

¹⁶⁷ “Mehir üç şeyden biri ile teekküt eder: Duhûl, halvet-i sahîha, eşlerden birinin vefatı.” şeklindeki ifade için bk. el-Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi*, 2/292; “Örf, şart koşulmuş gibidir. Şart koşulan şeye ilhakı gerekir.” kuralı için bk. İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 4/272.

¹⁶⁸ Bardakoğlu - Özel, “Hanefî Mezhebi”, 16/1-27.

Hükümünde mezhepler arasında ihtilaf bulunan meselelerin ele alınışı da eserlerin telif amaçlarından ve dönemin ihtiyaçlarından etkilenen bir diğer önemli unsurdur. Fıkıh birikiminin aktarımının ön planda olduğu ilk dönemlere nazaran ihtilaflı hükümler üzerine tartışmaların yoğunlaştığı hicrî beşinci yüzyıl itibariyle üslupta da bu farklılaşmanın izleri görülmektedir. Mezhebin kurucu imamı arasındaki ihtilaflarda özellikle Ebû Hanîfe'nin görüşlerini tercihe yönelen Cessâs haricindeki diğer âlimlerin, gerekçeleri üzerinden ihtilafları yorumlayarak farklı tercihlerde bulundukları gözlenmektedir. Zamanla mezhep içerisinde ortak aklın seçimi olarak ifade edilebilecek bir tercih durumu ortaya çıkmakta, râcîh olan görüşün sabitlendiği, ona muhalif görüşlerin ise ihtiyaç durumunda değerlendirildiği istikrarlı bir yapıya doğru gelişim gösterilmektedir.

Eser sahibi âlimlerin kendi aralarında ihtilafa düştükleri meseleler daha çok mezhep içindeki görüşlerden birini tercih şeklindedir. Bununla birlikte bir hükmün uygulamasında ortaya çıkan boşlukların yorumlanması ve hükümlerin asıllarının tespit edilmesinde de bu ihtilaflar ortaya çıkabilmektedir. Zamanın değişimi ile farklı maslahatların ortaya çıkması örneğinde olduğu gibi dönemin gerektirdiği meşru değişimler de ihtilaf olarak kendini gösterebilmektedir. Bu durum, ilimde eleştirel aktarımın aktif olarak işlediğine işaret etmektedir. Bununla beraber müelliflerin, bunu yaparken mezhebin istikrarlı yapısını muhafaza için yoğun bir çaba içerisinde oldukları görülür. Onların istikrara dair bu hassasiyeti, mezhep oluşumunun uygulama birliği ve hukuki tutarlılığa sağlamış olduğu katkı ile yakından ilişkilidir. Hanefî fırû fıkının geleneğe bağlı bu yapısı da mezhep âlimlerinin geleneğe yönelik taassuplarından kaynaklanmamakta, söz konusu istikrarın sağlanmasına dair tercihlerini yansıtmaktadır. Fıkıhî değerlendirmeler noktasında yetkin pek çok âlimin kendisini mezhepte tespit edilen asıllarla sınırlandırması da aynı anlayışın ürünüdür. Ancak bu durum mezhep âlimlerini taklide sevk etmemiş, hükümlerde ve uygulamalarında oluşan boşluklarda faaliyetlerde bulunarak mezhebin güncel kalmasına ve günümüzde dahi uygulanabilirliğine hizmet etmişlerdir. Bunu sağlayan, söz konusu âlimlerin ortaya koydukları özgün çalışmalardır.

Bu çalışmada, detaylı ele alınabilecek pek çok mesele sınırlılıklar nedeniyle dışarıda bırakılmıştır. Aynı zamanda örneklemin kısıtlılığı da bulguları sınırlandırmaktadır. Hanefî fırû literatürüne dair daha kuşatıcı bir değerlendirmenin ortaya konulması, fırû literatüründeki diğer konuların incelenmesini ve tüm dönemlerden birden fazla eserin analizini gerektirmektedir. Söz konusu perspektifin ortaya konulması, benzer hedefe sahip farklı çalışmaların yürütülmesiyle mümkün olabilecektir.

Kaynakça | References

- Akgündüz, Said Nuri. "Hanefî Fûrû' Metinlerinde Ta'zîr Bahsinin Gelişimi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/29 (2014), 47-68.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/389-391. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- Aydın, Sümeyye. *Havâle Konusunun Hanefî Fûrû Literatüründeki Gelişimi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Bardakoğlu, Ali - Özel, Ahmet. "Hanefî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/1-27. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*. 10 Cilt, ts.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. nşr. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 11 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 3. Basım, 1424/2003.
- Boynukalın, Mehmet. "Mukaddime". *el-Asl. mlf. Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî*. 115. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. nşr. Muhammed İsmetullah b. İnâyetullah, Saîd Muhammed Yahyâ Bekdaş, Muhammed Ubeydullah Han, Zeyneb Fülâte. 8 Cilt. Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1431.
- Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*. Çorum: Öncü Basım Yayım, 3. Basım, 2017.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer ed-. *Sünenu'd-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Müt'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/174-180. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Gözbenli, Beşir. "Hâkim eş-Şehîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/195-196. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz. *Reddül-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr Şerhu Tenviri'l-ebâr*. nşr. Âdil Ahmet Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1415.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâi'u's-sanâi' fî Tertîbi's-şerâi'*. 7 Cilt. Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 2. Basım, 1406.
- Keskin (Karaosman), Fatmanur. *Hanefî Fûrû Literatürünün Tarihi Süreçteki Gelişimi (Mehir Konusu Özelinde)*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Koca, Ferhat. "Mezhep". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 29/537-542. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Köse, Saffet. "Ca'ferilikte Mut'a ve Ona Karşı Sünnî Duruş". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 3 (2008), 75-120.
- Mutarrizî, Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid el-. *el-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib*. nşr. Mahmûd Fâhûrî-Abdülhamîd Muhtâr. Lübnan: Mektebetu Lübnan Naşirûn, 1999.
- Özaydın, Abdülkerim vd. "Karahanlılar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/404-414. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1414.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasen eş-. *el-Asl*. nşr. Muhammed Boynukalın. 12 Cilt. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1433.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *el-Muhtasar*. nşr. Ebû'l-Vefâ Efgânî. Kahire, 1370.
- Taş, Aydın. "Şeybânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/38-42. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- Uğur, Seyit Mehmet. *Hanefîlerde Mezhep İçi Tercih ve Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019.
- Ünal, Halit. "Bedâi'u's-sanâi'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/294. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.